

ÚVOD

V socialistické soustavě našeho národního hospodářství představuje obchod nástroj oběhu zboží. Tím, že zabezpečuje oběh zboží, plní socialistický obchod zároveň i funkci nástroje procesu reprodukce, nástroje rozdělování a znovurozdělování národního důchodu a nástroje tržního spojení města s vesnicí. Při plnění těchto závažných úkolů dosáhl v posledních letech československý obchod výrazných úspěchů. Za poměrně krátkou dobu existence socialistického obchodu byly z obchodní činnosti odstraněny vykořisťovatelské spekulantské metody a praktiky vlastní soukromokapitalistickému obchodu. Rok od roku byla zvyšována kulturní úroveň obsluhy kupujících spotřebitelů. Rok od roku se zvyšoval obrat zboží. Všech těchto nesporných úspěchů dosáhl náš obchod při podstatně hospodárnějším vynakládání společenské práce na pohyb zboží od výrobce ke spotřebiteli, než jak tomu bylo v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu. Soustavné organizační upevňování našeho socialistického obchodu v obou jeho formách – státní i družstevní, rozvoj novátorských metod při uskutečňování pohybu zboží, spojených se vznikem a rozšířením socialistického soutěžení pracovníků našeho obchodu, soustavné zavádění vysoké techniky v obchodních provozovnách a celá řada dalších opatření umožnily uskutečňovat proces oběhu zboží na socialistickém organizovaném trhu postupně stále hospodárnějšími prostředky.

Přes všechny tyto nesporné úspěchy existuje doposud v naší lidově demokratické republice při realizování oběhu zboží řada nedostatků. Většina těchto nedostatků a jejich odstraňování přímo souvisí se základním úkolem našeho obchodu: zajišťovat co největší obrat zboží cestou nejkulturnější obsluhy spotřebitelů při minimálním vynakládání společenské práce na oběh zboží. Dosahování maximálních úspor společenské práce, nákladů oběhu zboží je v plném souladu se základními úkoly, které v současné době musí řešit naši hospodářští pracovníci a na něž poukázalo zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa v březnu 1957. Usnesení ÚV KSČ o zvyšování efektivnosti našeho národního hospodářství nemá zásadní význam pouze pro pracovníky výrobních sektorů, nýbrž i pro socialistický obchod. V našem obchodě je uskutečňování vyšší efektivnosti ústrojně spjata s procesem dalšího, ještě výraznějšího snižování poměrných nákladů oběhu, nákladů oběhu v poměru k dosahovanému obratu zboží. Při plnění předního úkolu, jímž je snižování poměrných nákladů oběhu, vyvstává celá řada teoretických otázek. S jednou z nich chce se vyrovnat tato monografie.

*

Předložená práce se zabývá otázkou poměru produktivní a neproduktivní spotřeby práce na oběh zboží v naší lidově demokratické ČSR. Bezprostředním podnětem k jejímu sepsání bylo zjištění, že

a) naše i sovětská současná ekonomická literatura naprosto postrádá odborných pojednání, která by se systematicky a podrobně zabývala otázkami poměru pro-

duktivních a neproduktivních nákladů oběhu zboží v socialistickém hospodářství;

b) praxe našich pracovníků socialistického obchodu se při plnění tak závažného úkolu, jaký je snižování poměrných nákladů oběhu zboží, nedostatečně opírá o hluboké teoretické znalosti ekonomické povahy spotřeby práce ve sféře oběhu.

Všeobecně je uznávána teze, že se s vybudováním socialistického způsobu výroby podstatně mění poměr produktivní a neproduktivní spotřeby práce na oběh. Obecně se též uznává teze, že za socialismu, v protikladu k situaci za kapitalismu, v celkových nákladech oběhu mění se poměr prací různých ekonomických povah tím způsobem, že narůstá podíl produktivní spotřeby živé i zhmotnělé práce. Tato skutečnost není však v současné literatuře ani doložena faktickými údaji, ani řádně teoreticky zdůvodněna. Proto jsem si stanovil úkol vysvětlit hlavní činitele, kteří vedou za socialismu k takovéto tendenci ve vývoji proporce produktivní a neproduktivní spotřeby práce ve sféře oběhu, v základní struktuře nákladů oběhu. A proto jsem si také vytyčil cíl, ukázat, do jaké míry běží o zákonitý proces, jak mu naši pracovníci v socialistickém obchodě mohou napomáhat a jaký národohospodářský význam má tento proces pro socialistickou společnost. Uvedené úkoly je třeba řešit zvláště proto, že zdaleka ještě není všeobecně uznávána nezbytnost sledování a plánování nákladů oběhu zboží s přihlédnutím k jejich ekonomické povaze. Je tomu tak proto, že naši pracovníci obchodní praxe nemají namnoze dostatečné teoretické vědomosti potřebné k uvedenému postupu při řešení konkrétních otázek snižování poměrných nákladů oběhu, že dosavadní praxe analytické evidence nákladů oběhu poskytuje pouze v omezené míře předpoklady k přihlížení k ekonomické povaze nákladů oběhu, že na tomto poli zůstaly příslušné úsekové ekonomiky hodně dlužny naší potřebě.

Nedostatky současné teorie i praxe, které mě podnítily k práci na předložené problematice, působily i na metodu postupu. V práci bylo třeba vyřešit nejdříve hlavní teoretické otázky. Na základě jejich ujasnění bylo možno přikročit ke konkrétnímu rozboru naší současné praxe a k vyvození obecných závěrů, které by pomohly našemu hospodářství. V tomto smyslu byly též uspořádány jednotlivé části práce.

A nyní několik poznámek k jednotlivým částem práce:

Protože se nebylo možno opírat o výsledky jiných teoretických pojednání v daném oboru a jelikož ani naše praxe neumožňuje bez předběžného vyřešení otázky metod jejího rozboru podrobnou analýzu současného stavu, byl jsem nucen, jak již uvedeno, vyrovnat se nejdříve se základní teoretickou problematikou, které je věnována zejména první kapitola práce. Úkol byl však usnadněn tím, že bylo možno se opřít o Marxův rozbor ekonomické povahy nákladů oběhu, provedený v předmonopolistickém stadiu kapitalismu – a to v druhém dílu Kapitálu. V první kapitole byl jsem nucen nejen uvést Marxovy objevené myšlenky, ale i odmítnout veškeré vulgarizující názory, aby nebylo pochyb o správnosti základních myšlenek ekonomického členění nákladů oběhu, na nichž je stavěna celková koncepce práce. Při studiu této části kapitoly zaujme čtenáře skutečnost, že poměrně velká pozornost je věnována otázce nákladů oběhu spojených s pobytem zboží ve formě zásoby. Na vysvětlení této okolnosti je třeba uvést, že právě na příkladu spotřeby práce při skladování zboží bylo možno nejhodněji vyzložit podstatu přeměny produktivního charakteru spotřeby práce ve sféře oběhu na charakter neproduktivní. Této přeměně ekonomické povahy spotřeby práce je konečně věnována zvýšená pozornost z toho důvodu, že i v současné době, v podmínkách našeho socialistického hospodářství, existují subjektivní činitelé, kteří mohou uvedený nežádoucí proces vyvolávat.

Dále bylo třeba doložit všeobecnou tendenci změn v proporcí základní struktury nákladů oběhu za kapitalismu uvedením a rozбором materiálu ze soudobého stadia kapitalistického výrobního způsobu. Tento úkol byl ztížen faktem, že buržoazní prameny poskytují namnoze se různící číselné údaje, jejichž správnost jsem si nemohl ověřit. Zároveň je ve většině případů evidentní nízká teoretická úroveň a holý praktikismus buržoazních ekonomů obchodu, takže lze à priori pochybovat o spolehlivosti volby kritérií, pomocí kterých jsou činěny závěry těchto kapitalistických ekonomů. Nicméně použitý materiál snad nenechá čtenáře na pochybách o parazitním charakteru soudobého kapitalistického obchodu i parazitnosti soudobé kapitalistické hospodářské soustavy jako celku.

Teprve po rozboru ekonomické povahy nákladů oběhu za kapitalistického řádu bylo možno přistoupit k řešení této otázky v podmínkách socialistického způsobu výroby. Zde jsem se musel ovšem zamyslet nad základní problematikou zboží výroby za socialismu, problematikou oběhu zboží, jeho sféry, specifčnosti atd. Zaujímám v otázce zboží výroby a oběhu zboží za socialismu stanovisko, jehož zavedením a obšírným zdůvodněním se chci zabývat v jiné samostatné práci. Z toho důvodu a také proto, že otázka zboží výroby a oběhu zboží je pouze nejobecnější výchozí otázkou pro vlastní zkoumání, které je předmětem této práce, rozboru zboží výroby a oběhu zboží za socialismu věnuji pouze nejnutnější pozornost. Na této základně obecného rozboru bylo možno přistoupit k podrobné analýze charakteru nákladů oběhu v podmínkách socialistického řádu a ukázat nejen na platnost Marxových pouček o členění nákladů oběhu podle jejich ekonomické povahy za socialismu stejně jako za kapitalismu, ale i na nové činitele, kteří za socialismu vyvolávají změny v proporcí základní struktury nákladů oběhu. K metodě postupu na předložené práci (zejména v souvislosti s druhou a třetí kapitolou) je třeba dále uvést, že nebylo možno se vyhnout otevřenému kritickému hodnocení mylných názorů některých našich, sovětských i jiných zahraničních autorů; jde zpravidla o názory, které – i když s řešenou problematikou souvisí zdánlivě pouze okrajově – přímo či nepřímo ohrožují splnění vytyčených úkolů praxe i teorie.

Otázka, zda má sledování a utváření vývoje proporce základní struktury nákladů oběhu za socialismu nejen teoretický, ale i praktický význam, je řešena v první části třetí kapitoly. Snažil jsem se vystříhat „přecenění“ národohospodářského významu evidence a plánování změn v proporcí základní struktury. Některé vžitě představy dokonce k takovému nadnesení významu přímo lákaly. Byl jsem však odhodlán řešit teoretické otázky poměru produktivní a neproduktivní spotřeby práce na oběh zboží i tehdy, kdyby se ukázalo, že toto řešení pro praxi socialistického hospodářství nemá bezprostřední význam; nicméně se v práci nespornost národohospodářského významu tohoto zkoumání potvrzuje. Jsou to tedy nejen teoretické, ale i praktické stimuly, které si vynutily, abych se dále zabýval otázkou možnosti evidence a plánování základní struktury nákladů oběhu. Žel, že v této souvislosti bylo třeba věnovat dosti místa současné i minulé evidenční praxi, zejména vývoji analytické evidence nákladů oběhu. Přitom je třeba též upozornit, že nepokládám za vhodné, provádět novou úpravu analytické evidence nákladů oběhu, která by vycházela z členění nákladů oběhu podle jejich ekonomické povahy, a v práci se o ni ani nepokouším. Přikročit k takovému uspořádání při zachování dosavadních účelových hledisek by znamenalo další rozšíření soustavy analytické evidence. Šlo by tedy o další komplikování naší evidenční praxe, na jehož nežádoucnost správně poukázaly poznatky a závěry celostátní konference Komunistické strany Československa v roce 1956.

Při četbě třetí a čtvrté kapitoly může vzniknout optický dojem, že je přemíra

pozornosti věnována problémům úsekové ekonomiky na úkor teorie politické ekonomie. Podle mého názoru se mi však zejména v třetí kapitole podařilo vyložit skutečnost, že hlavní těžkosti a otázky řešení zvoleného problému netkví v praktických metodách, kterých používá ekonomika odvětví obchodu, nýbrž v teoretickém přístupu při použití těchto metod, v teorii politické ekonomie. Tuto okolnost zdůrazňuji proto, poněvadž většina autorů, kteří popírají možnost členění spotřeby práce v obchodě na produktivní a neproduktivní, vidí nesprávně hlavní obtíže v technické stránce statisticko ekonomické analýzy, a nikoli v řadě teoretických problémů politické ekonomie. Bez řešení těchto problémů zůstává praxe zkoumání našich úsekových ekonomik na povrchu ekonomických jevů, ekonomické jevy jsou registrovány a popisovány nepřesně. To se ovšem netýká pouze oblasti obchodu. Zejména otázka hodnoty a jejího peněžního vyjádření je velmi citlivou problematikou všech úseků socialistického hospodářství a na ní ztroskotává exaktnost zkoumání úsekových ekonomik. Zároveň jsem si však vědom toho, že v předložené práci v tomto smyslu není učiněno vše, čeho by bylo třeba. Vzhledem ke komplexnosti označených teoretických problémů a speciálnímu zaměření této práce tak učiniti ani nebylo možno.

Zpracování publikace, zejména její čtvrté kapitoly, nebylo by myslitelné bez zpřístupnění číselného materiálu a bez umožnění výzkumu v obchodních podnicích. Díky pochopení, kterého se mi dostalo od pracovníků sekretariátu ústředního výboru Komunistické strany Československa, vedoucích činitelů ministerstva vnitřního obchodu, Ústředního svazu spotřebních družstev, ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu, Státního úřadu plánovacího atd., mohl jsem pracovat s pramenným materiálem státního plánu a účetní evidence. Zároveň je třeba vyjádřit dík všem pracovníkům obchodních podniků, zejména Brněnského kraje, kteří mi s ochotou a trpělivostí umožnili provést reprezentativní výzkum přímo v obchodním provozu.

Volba Brněnského kraje pro provedení reprezentativního průzkumu v obchodních podnicích nebyla náhodná. Při konzultacích s pracovníky ústředních řídicích orgánů našeho obchodu jsem si ověřil, že Brněnský kraj představuje k tomuto účelu nejvhodnější rajón, a to zejména proto, že v žádném jiném kraji nebylo možno získat tolik přesných podkladů pro vlastní rozbor, jako právě v brněnském. Volbě napomáhala též skutečnost, že hospodářská mnohotvárnost Brněnského kraje dává předpoklady k analýze obchodních činností ve všech jejich formách, v celé její složitosti a mnohotvárnosti. Náhodný nebyl ani výběr podniků a provozoven. Při jejich volbě dbal jsem v podstatě dvou hledisek. Předně šlo vždy o podniky a provozovny, které se svou organizací, technickým i personálním vybavením i dosaženými hospodářskými výsledky blížily co nejvíce celostátnímu průměru. Za druhé pak bylo dbáno zřetele, aby vnitřní struktura spotřeby práce na oběh zboží, poměr jednotlivých položek nákladů oběhu se blížil proporcím v celostátním plánu nákladů oběhu. Této okolnosti bylo třeba dbát zejména proto, že rozbor byl prováděn převážně v druhém a třetím čtvrtletí roku 1957, kdy ještě nemohly být známy roční výsledné cifry účetní evidence, a kdy tedy bylo nutno provádět srovnání s čísly státního plánu.

Upozorňuji ovšem, že při konečné redakci této práce jsem podstatně redukoval rozsáhlý číselný materiál, který ve formě příloh původně doplňoval zejména čtvrtou kapitolu, zabývající se vlastním rozbohem vývoje proporce základní struktury nákladů oběhu. Zároveň jsem vložil vybrané číselné údaje do textu samého, abych zvýšil „čtivost“ práce a zpřístupnil tak řešené problémy těm čtenářům, kteří se s problematikou účetní evidence i samé ekonomiky obchodu seznamují teprve

prostřednictvím této publikace. K podstatné redukci číselného materiálu vedla i ta okolnost, že převážná část zpracovávaných cifer měla buď důvěrný charakter, anebo tvořila přímo součást státního tajemství. Zveřejnění potřebných základních údajů si proto dále vyžádalo přepracování absolutních čísel na relativní ukazatele, čímž se celý rozbor poněkud zkomplikoval. Jsou však, i když v omezeném rozsahu, poprvé zveřejněny pracně získané celostátní údaje, které snad poslouží radě ekonomických pracovníků odvětví obchodu i při dalších rozbořech, třeba se nebudou zabývat bezprostředně tematikou ekonomického charakteru nákladů oběhu.

Tolik jsem pokládal za nutné předeslat k jednotlivým částem předložené práce.

Monografie „Základní struktura nákladů oběhu a vývoj její proporce na socialistickém organisovaném trhu“ vznikala v průběhu let 1955 až 1957, to znamená v době, kdy zejména po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu padaly modly dogmat v teorii politické ekonomie. Teoretický kvas a rychlý rozvoj ekonomické vědy v posledních letech ukázal na řadu závažných teoretických problémů, úkolů neřešených, nerozpracovaných či vůbec nesprávně pojímaných, které v současné době vystupují do popředí. Řada těchto problémů vystoupí před čtenářem samým, tak jak vystupovaly přede mnou při zpracování vlastního tematu a jak se – jeden závažnější než druhý – postupně nabízely k přednostnímu řešení. Dokončil-li jsem tuto práci a předkládám-li ji přesto, činím tak proto, poněvadž se domnívám, že ke stavbě budovy ekonomické vědy je zapotřebí nejen mohutných kvádrů, ale i cihel těch nejdrobnějších. Doufám, že tento skromný úkol předložená práce splní.

*

Ještě na jednu okolnost pokládám za nutné v úvodu upozornit. V průběhu zpracování daného tematu jsem velmi podrobně a svědomitě pátral v publikované ekonomické literatuře, zejména sovětské i v literatuře z ostatních zemí lidových demokracií. Zdálo se mi téměř nemožným, že by na zvoleném tématu nepracoval již dříve jiný teoretický pracovník nebo pracovník ekonomiky obchodu. Toto pátrání zůstalo však naprosto bezvýsledné. Tak se stalo, že při práci na této knížce bylo nutno postupovat nejen zcela samostatně, ale i bez možností konfrontace jednotlivých názorů, poznatků a dílčích závěrů s poznatky jiných autorů, zabývajících se stejnou anebo alespoň blízce příbuznou problematikou. Jedinou pomocí byla dílčí výměna názorů s některými pracovníky Vysoké školy ekonomické v Praze a soudružská kritika, vznesená z řad pracovníků katedry politické ekonomie brněnské university. Je přirozené, že za těchto okolností nelze vyloučit možnost omylů a nedostatků. Budu velmi vděčen každému čtenáři, který mě na kteroukoliv nesprávnost, nepřesnost či omyl upozorní.

Brno, 1955–1957.

V. Ř.

Poznámka: monografie byla v rukopise dokončena v roce 1957. Sazba knihy byla započata v roce 1958, t. j. v době, kdy v organizaci a řízení našeho vnitřního obchodu byly uskutečňovány jisté změny. Šlo zejména o zřízení sdružení maloobchodních podniků, zrušení hlavních správ a vznik spojeného velkoobchodu. Tato opatření se již nemohla z technických důvodů v knize promítnout.

